

A kis- és közepes méretű vállalkozások növekedési potenciáljának elemzése az Észak-magyarországi régióban

© LUKÁCS Edit

Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Miskolc
vgtedith@uni-miskolc.hu

A világgazdaság elmúlt évtizedeinek gazdasági és társadalmi folyamataiban a növekedés a meghatározó jellemvonás. Olyan kihívásokkal kell szembenézni, mint a népességrobbanás, a nemzetek feletti nagyvállalatok gazdasági szerepének növekedése, a növekvő környezetszennyezés, innovációs verseny és az infokommunikációs robbanás. Ezek a tendenciák nagy lehetőségeket, de egyben nagy kihívásokat is jelentenek a gazdasági szereplőknek. E tanulmány célja összefoglalni a gazdasági növekedés elméleteit, a KKV-k növekedési lehetőségeit vizsgáló kutatások eredményeinek bemutatása és az észak-magyarországi KKV-k növekedési lehetőségeinek elemzése.

A vállalati növekedés elméletei

A gazdasági növekedés forrásainak, motorjainak azonosításának kérdése a közgazdaságtan hagyományos, máig nem lezárt témája. A 19. század második és a 20. század első felében világszerte általánosan elismert volt a megtakarítások fontossága és a nagyvállalatoknak a gazdasági fejlődésben vállalt vezető szerepe. Az elméleti közgazdászok egyik jellegzetes kutatási témája a vállalati méretek, illetve a gazdasági növekedés közti kapcsolat elemzése. *Robert Gibrat* 1931-ben írott értekezésében azt állította, hogy a növekedés nem függ a cég méretétől, az arányos növekedés egy szabály által meghatározott (Gibrat-törvény). A vállalati mérettől független növekedési lehetőséget elsőként a francia mérnök bizonyította doktori disszertációjában. Megfogalmazta azt, hogy egy cég mérete, illetve növekedési üteme egymástól függetlenül alakul.

„A növekedés kifejezés az általános értekezésekben két különböző jelentéssel használatos. Néha csupán mennyiségbeli emelkedést jelent, például ha termelés, export vagy értékesítés növekedésről beszélünk. Máskor pedig az eredeti alapvető jelentése használatos, ami az egy fejlődési folyamat eredményeképpen megvalósuló méretbeli növekedést vagy a minőségi fejlődést magába foglalja, hasonlóan a természetes biológiai folyamatokhoz, ahol a belső változások kölcsönhatásokon alapuló sorozata vezet a méretbeli növekedéshez, aminek velejárója a növekedés tárgyának jellemzőiben bekövetkező változás” (Penrose, 1959:197). *Edith Penrose* klasszikusnak számító könyvében rámutatott a stratégiai gondolkodás, a vállalkozói szellem és a tudás, mint meghatározó növekedést serkentő erőforrások fontosságára. Rávilágított, hogy a szervezeti rutin, a vezetők rutin-szerű cselekvése korlátozza a vállalat növekedési kilátásait.

Nem kevésbé híres és meghatározó elmélet *Barney* (1997) nevéhez köthető, aki szerint a vállalkozások növekedése rendelkezésére álló erőforrások mennyiségétől és minőségétől függ. A vállalati növekedés erőforrás alapú megközelítésének napjainkban ez a legismertebb elmélete. *Porter* (1980) híres modelljében öt tényezőt

különböztet meg, melyek a verseny mértékét, a vállalat piaci lehetőségeit és egyben növekedési lehetőségeit is befolyásolják (ezek iparágon belüli verseny, szállítók és vevők, új belépők, helyettesítő terméket gyártó vállalatok).

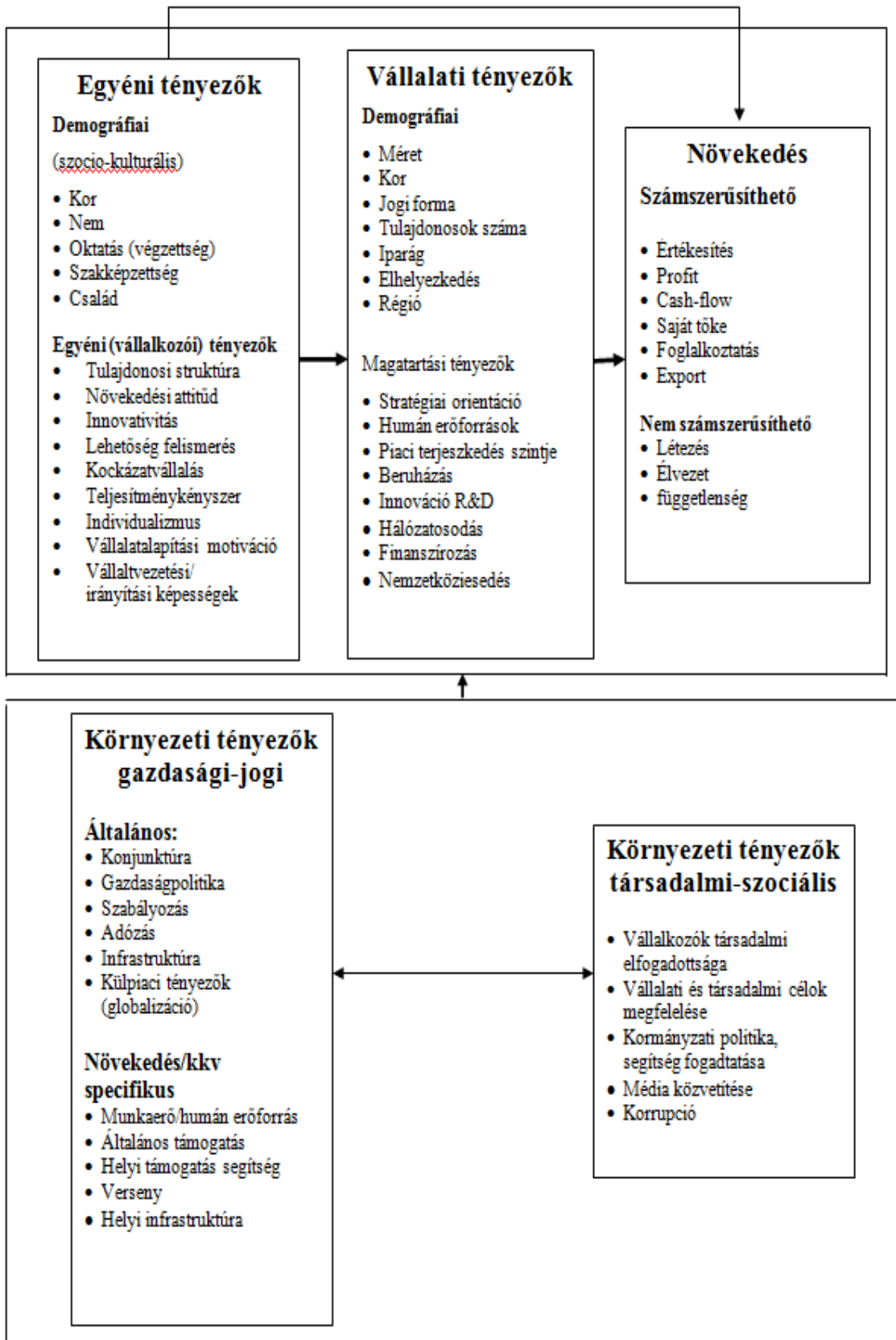
Drucker (1991) az Egyesült Államok gazdaságában azonosította a kis- és középvállalati sikerek okait: arra mutatott rá, hogy az 1960–1970-es évek során a felgyorsult változásokhoz az acél-, a gépkocsi-, a gumi- és a szórakoztató elektronikai ipari nagyvállalatok, illetve a kormány által finanszírozott nagy és nehezen alkalmazkodó szolgáltatóintézmények kevésbé tudtak alkalmazkodni, mint az újonnan alapított innovatív kis- és középvállalatok (pl.: Microsoft, Amazon, Yahoo, később Google). Emellett számos, a piaci lehetőségeket kihasználó kis oktatási, egészségügyi intézmény gazdasági ereje viszont szinte robbanásszerű gyorsasággal nőtt.

Schumacher munkássága kiemelkedő a vállalatok, vállalkozások gazdasági súlyának és szerepének megítélése szempontjából. Európában csak Schumacher (1991) könyvét követően kerültek igazán a figyelem előterébe a gyorsan növekvő kis- és közepes vállalatok. Innentől azonban már nemcsak a kutatóknak, hanem a gyakorlati gazdasági szereplőknek a figyelmét is felkeltették.

Magyarországon a piacgazdasági rendszer megszilárdulásával immár a KKV-k adnak munkahelyet a versenyszférában foglalkoztatottak több mint 70 százalékának KKV-k termelik meg a gazdaságban előállított hozzáadott érték nagyjából felét és az export egyharmadát. A KKV-k szerepe az új munkahelyteremtésben is jelentős: az elmúlt években döntően a kis- és középvállalati szférában keletkeztek új munkahelyek. Látható tehát, hogy fontos vizsgálni a KKV szektor helyzetének, lehetőségeinek és problémáinak körét minden gazdasági ciklusban, de a válság időszakában kifejezetten. Hiszen működési feltételek javításával jelentős motorjai lehetnek az újbóli növekedésnek, ha a gazdaságpolitikai döntésekben figyelembe veszik érdekeiket.

A gazdasági növekedés és a vállalati méretek növekedésének, kérdése már a rendszerváltás hajnalán meghatározó kutatási témává vált hazánkban. Számos elemzés, kutatási jelentés és modell készült. Úgy vélem, hogy az elméletekben és kutatásokban vizsgált tényezőket a legszemléletesebben Szerb László modellje foglalja össze. (1. ábra) A kis- és középvállalkozások a termelésben, kivitelben, foglalkoztatásban és az új munkahelyek teremtésében jelentős teljesítményt nyújtanak, ezáltal meghatározó szerepük van a gazdasági növekedésben. A KKV-k az új piaci lehetőségek kihasználásával erősítik az ország versenyképességét, fogékonyak és nyitottak az új technológiák és innovációk iránt, amely újabb és újabb üzleti lehetőségeket nyit meg a szektorok dinamikus fejlődéséhez. Az EU legtöbb dokumentuma rámutat: az integráció közös céljainak teljesítésében (korábban Lisszaboni Stratégia, napjainkban Európa 2020) fontos szerepet játszanak a KKV-k. 2004-2006 között az Eurostat EU27-ek vállalati teljesítményelemzésében kimutatta: a KKV-k számuk, foglalkoztatásuk és termelt hozzáadott értékben növekedésében is megelőzik a nagyvállalati szektort. Ezen mutatókban kétszer jobb növekedést értek el nagyobb konkurensiknél miközben saját munkatermelékenységüket 8,1%-kal növelték ezen időszak alatt. A hozzáadott érték 56%-át a kisebb vállalati szféra produkálta.

1. ábra. A vállalati növekedés tényezőinek modellje

Forrás: Szerb László, 2008: 16

1. táblázat. Vállalati szféra hozzáadott érték termelése

	Hozzáadott érték		
	Magyarország		EU-27
	Mrd €	Arány	Arány
Mikrovállalkozás	8	17,8%	21,6%
Kisvállalkozás	7	15,6%	18,9%
Középvállalkozás	9	20,0%	17,9%
KKV-k	24	53,3%	58,4%
Nagyvállalkozás	21	46,7%	41,6%
Összesen	45	100,0%	100,0%

Forrás: Nemzetgazdasági Minisztérium, 2011.

A kisvállalkozások foglalkoztatásban betöltött szerepe jelentős. Az EU27-ben 2008-ban nem pénzügyi szférában három munkahelyből kettő KKV által létrehozott foglalkoztatást jelentett (66,7%). Magyarországon 2011-ben is a foglalkoztatottak 71%-át alkalmazták KKV-k. Foglalkoztatási szempontból azért is előnyös jelenlétük, mert a nagyvállalati szektorok létszámleépítéseit a megélhetési alternatívát jelentő kis cégek szívják fel. Szektorálisan vizsgálva a kis- és középvállalkozások a szervizszolgáltatásokban, az építőiparban, szállás és vendéglátásban, ingatlanpiaci ügyletek bonyolításában érik el a 80%-os foglalkoztatási szintet.

2. táblázat. Az EU27-ek és Magyarország KKV-inak foglalkoztatási súlya

	Magyarország	Magyarország megoszlás	EU27 megoszlás
	db	%	%
Nagyvállalkozás	719477	28,93%	32,60%
KKV összesen	1767120	71,07%	67,40%
Mikro	881142	35,44%	29,70%
Kis	479676	19,29%	20,70%
Közép	406302	16,34%	17,00%
Vállalatok száma	2486597	100,00%	100,00%

Forrás: Eurostat, 2011

A kisvállalkozások kiemelkedő szerepet játszanak a helyi és regionális gazdaságok fejlődésben. A nagyvállalatok szinte egyáltalán nem jelennek meg kisebb térségekben, miközben a döntően helyi piacokon értékesítő és termelő kisvállalkozások a saját erőforrásaikra támaszkodva, a helyi foglalkoztatást erősítve hatékonyan hozzá tudnak járulni a helyi gazdaság fejlődéséhez. Ezt az Európai Unió forrásai is igyekeznek nagyobb mértékben támogatni. Elmaradott térségben az önellátásra és lokális erőforrásra való támaszkodás szemlélete előtérbe került az elmúlt években – sokszor a pénz kiszorításával egyetemben –, ami a helyi KKV-k szerepét és erősödését segítik.

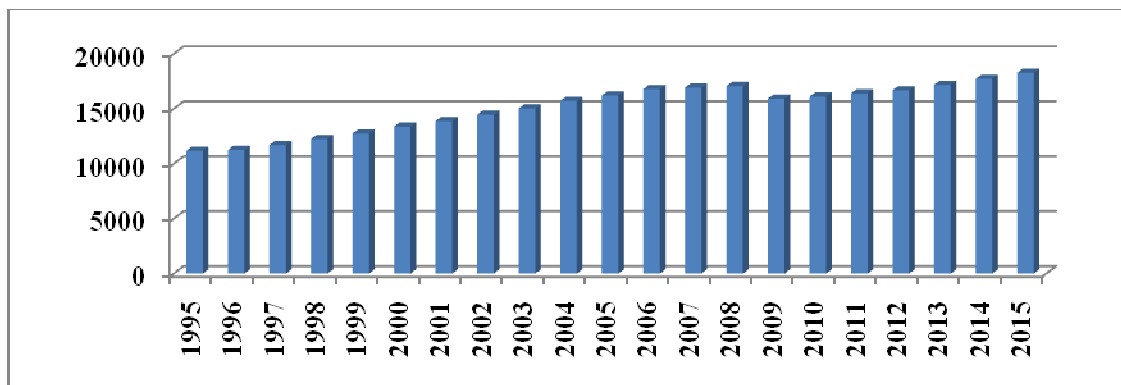
Borsod megye gazdasági teljesítménye a makrogazdasági trendek tükrében

Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdasági, demográfiai, társadalmi folyamatainak elemzése az európai unió egyik leszakadó félben levő régiójának súlyos problémáit mutatja be. Borsod-Abaúj-Zemplén megye 7247 négyzetkilométer területével és 684.793 fős (KSH, 2011) lakónépességével az ország második legnagyobb megyéje. Központja Miskolc, ami egyben az Észak-magyarországi régió központja is, közigazgatásilag 15 kistérség alkotja. A megye gazdaságföldrajzi helyzete kedvező, az Észak-magyarországi régió nagyobb gazdasági súlya a megyéhez tartozik.

A megye helyzetét jól mutatja az is, hogy kormánybesorolás szerint kistérségei közül 3 db hátrányos helyzetű, 10 db pedig komplex programmal segítő leghátrányosabb helyzetű kistérség, ez a magyar kistérségek egyharmada. Ágazati struktúrájában döntő szerepet a vegyipar és gépipar játssza. Településszerkezetére jellemző az apró- és törpefalvak megléte, ami nehezíti a lakosság megtartását, de megyeszékhelyének lakossága is csökken. Az országos átlaghoz képest jelentős az eltartott réteg aránya (24%) a jövedelemmel rendelkezőkhöz képest. Az országos átlag (11,2% - 2010, KSH) viszonylatában magas munkanélküliségi rátát (17,3% - 2010, KSH) és alacsony aktivitási arányt (Borsod 42%, országos 55,4% - 2010, KSH) a 2008-ban kitört gazdasági válság tovább távolította a hazai átlagtól.

Egy Magyarországhoz hasonló, közepesen fejlett gazdaság fejlődésének egyik legfontosabb fokmérője a gazdaság növekedési potenciálja, felzárkózási üteme. A magyar gazdaság a 2000-es évek elején évi 4 százalékos növekedéssel a régió éllovasa volt. Az évtized második felétől azonban a visegrádi országok között Magyarországot jellemezte a legszerényebb növekedés. A hazai GDP/fő az EU átlagához viszonyítva 2009-ben alig haladta meg a hat évvel korábbi szintet. Napjainkra az egyik legrosszabbul teljesítő és legrosszabb növekedési perspektívájú gazdaság Európában.

2. ábra. GDP/fő alakulása Magyarországon

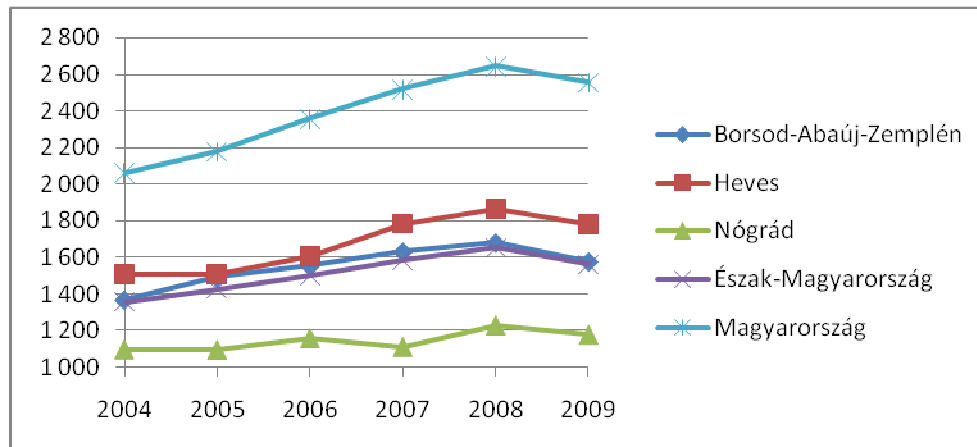
Forrás: IMF World Outlook Database

Megjegyzés: konstans áron; előrejelzés 2011 decemberi adatok alapján

A 2011-es Versenyképességi helyzetértékelés (2011) szerint a magyar gazdaság teljesítményének az elmúlt évtizedben megfigyelhető trendszerű romlása mögött nem a külső konjunktúra alakulása volt, és nem is kizárólag az évtized második felére jellemző fiskális megszorítási ciklusnövekedést fékező hatása húzódik meg, hanem elsősorban a versenyképesség tartós romlását jelentő strukturális problémák.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye Magyarország GDP-jének 4,5%-át, az Észak-magyarországi régió GDP-jének 60%-át termeli meg, a 2000-es évektől átlagosan 4% fölötti GDP növekedést produkált. Az országos teljesítményhez való felzárkózásról az Észak-magyarországi régióban csak a 2000-es évektől beszélhetünk. 1995–2000 éveit az elhúzódó válságfolyamat jellemezte, ezek után gazdasági trendváltás következett be. Ez látható a megye bruttó hozzáadott érték termelésében is: 2007/2000 indexe 241,7%-os miközben az országé 215,1% (Borsodi TOP 100, 2008) jelenti. 2007-ig mondható el, hogy a folyóáras gazdasági teljesítménymutatók reálértéken is növekedtek, illetve a mutatók többségénél elérte, illetve meghaladta a nemzetgazdasági szintű mutatók növekedési ütemét.

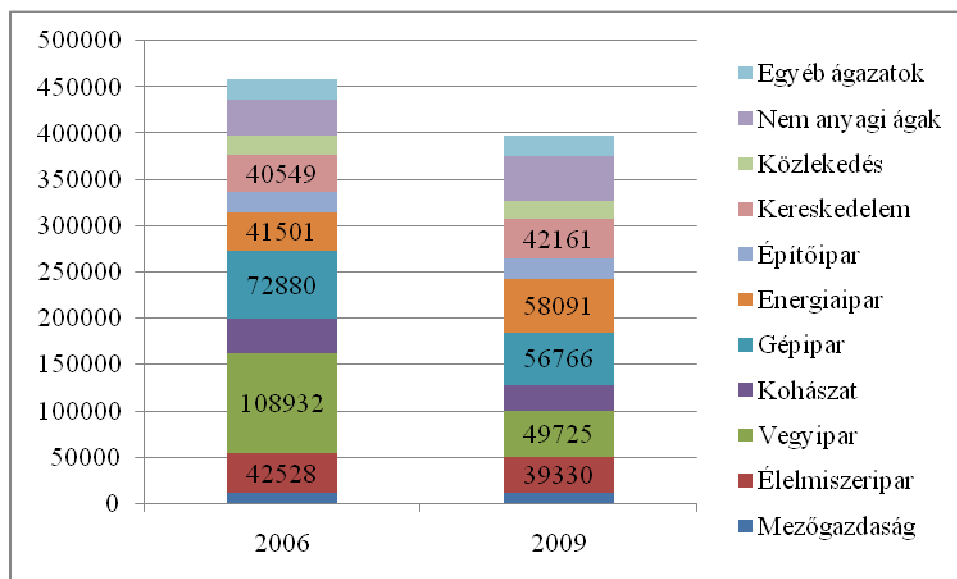
3. ábra. GDP/fő alakulása Magyarországon és Borsod megyében

Forrás: KSH

Mára a szektorális súlypontok áthelyeződtek a gépipar, vegyipar és energiaiparra, de erősödő a szolgáltató tevékenységek szerepe is., ami visszatükröződik a megye foglalkoztatási és beruházási adataiban is.

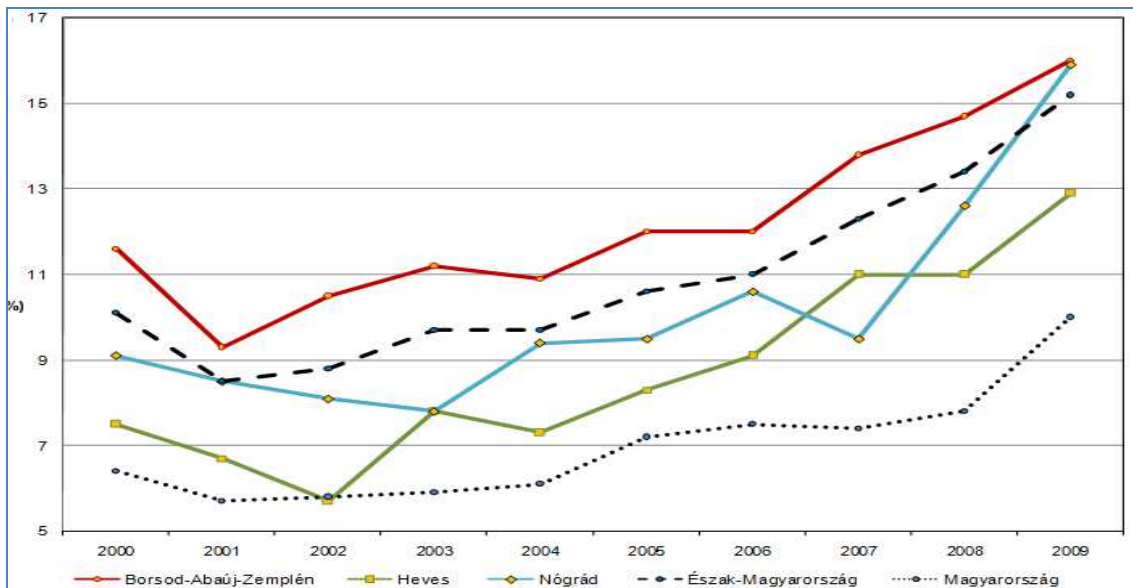
4. ábra. A bruttó hozzáadott érték megoszlása szektorok szerint, B.A.Z. megye

Forrás: TOP 100 Borsod 2006. és 2010.

Borsod megyében a korábbi évek gazdasági problémái egyértelműen lecsapódnak a munkaerő-piaci viszonyokban, a foglalkoztatási helyzet a rendszerváltás óta jelentősen elmarad az országos mutatóktól. A munkanélküliségi gondok forrása a munkaerő-kereslethez nem igazodón munkaerő-kínálat (szakképzettség és általános ismeretek hiánya miatt), s az élőkommunka magas és az évtized folyamán többször megemelt közterhei. Régiós szinten a 2008. évi adatok szerint az aktivitási arány 50,4% százalék (az országos átlag 54,6 százalék) a foglalkoztatási arány 43,7 százalék (az országos 50,3) volt, míg a munkanélküliségi ráta a régióban 2009-re elérte a 16%-ot, addig az országos átlag 'csak' 12%-ot súrolta (Borsod Top 100, 2009) (BVKI, 2010).

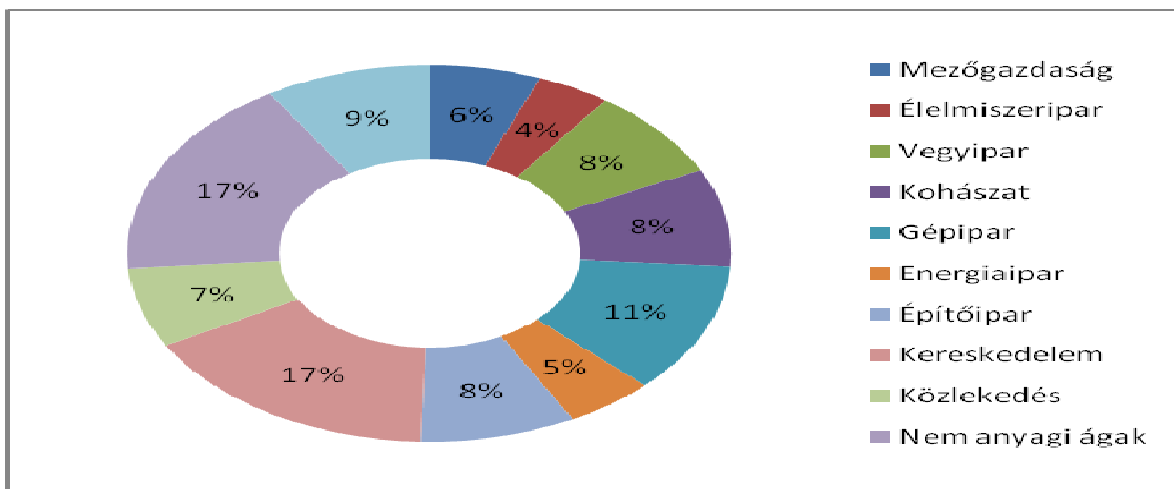
5. ábra. A munkanélküliségi ráta az Észak-magyarországi régióban (2000-2009)

Forrás: KSH

A foglalkoztatásban a kereskedelem és nem anyagi ágak foglalkoztatása jelentős 17-17%-kal (2009). Emellett jelentő munkahelyet biztosít a gépipar (11%), vegyipar (8%) de még a kohászat is (8%). Megyei specialitásnak számít az energiaszektor kiemelkedő foglalkoztatási szerepe is (5%, szemben az országos 1%-os átlaggal).

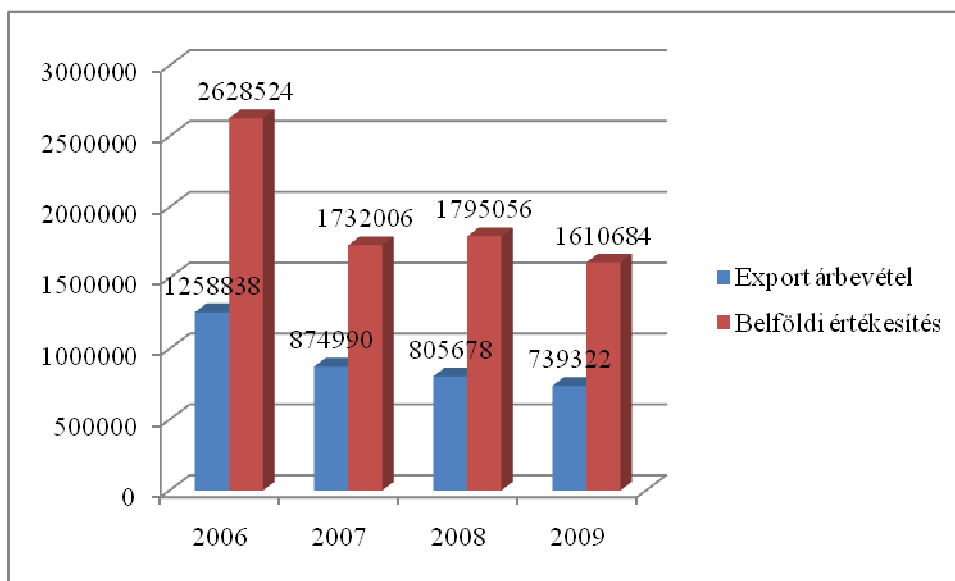
6. ábra. Foglalkoztatottak ágazat szerinti megoszlása, 2009, B.A.Z. megye

Forrás: TOP 100 Borsod, 2011

Magyarország az Európai Unió egyik legnyitottabb gazdasága, amely exportját az elmúlt évtizedben folyamatosan képes volt növelni, kivéve a válság miatti világkereskedelmi visszaesést mutató 2009-es évet. A magyar gazdaság növekedésének motorja 2005-től egyértelműen a nettó export volt, s az importot tartósan meghaladó export- teljesítmény a kedvező külpiaci körülményeknek volt köszönhető. 2006-2007-ben folytatódott a beruházási lejtmenet: 2006 óta volumene folyamatosan csökken, s 2009-ben még a 2008-as alacsony bázishoz képest is szűkült. Borsod megyében az export árbevétele 2006-tól csökkent, arányosan a nettó árbevétel csökkenésével. A tendenciát rontja, amennyiben hozzá vesszük a kulcsvaluták forint-árfolyam változását. Az export jelentős bázisát a vizsgált években tartósan a gépipar (41,6%), vegyipar (41,9%), kohászat (10,1%) és élelmiszer (1,7%) ipar adja.

7. ábra. B.A.Z. megye Nettó árbevételének megoszlása exportra és belföldi értékesítésre

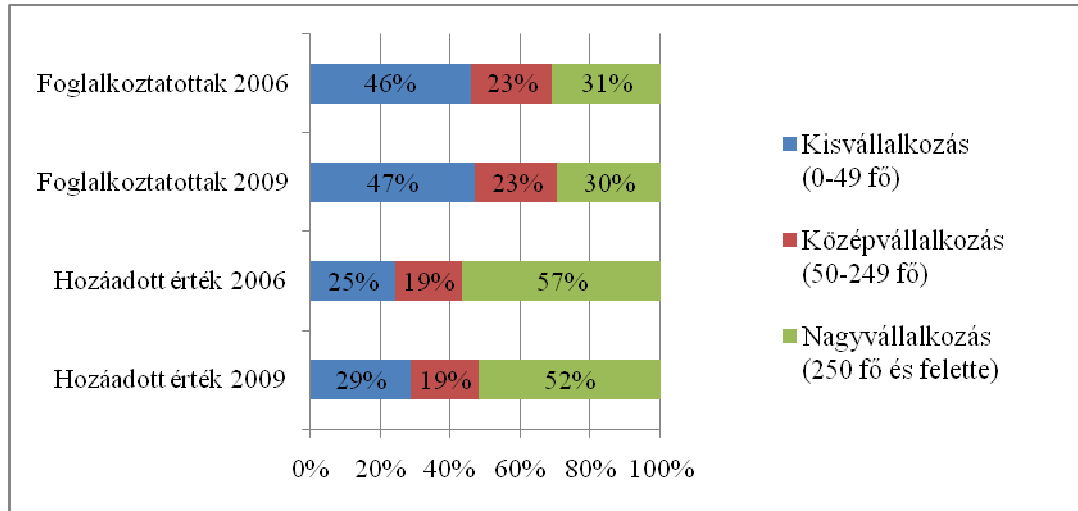
Forrás: TOP 100, Borsod

Borsod Abaúj Zemplén megye vállalati aktivitása

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei székhelyű működő vállalkozások számának alakulását, 2009-ig a következő trendek jellemezték: A társas vállalkozások száma kismértékben nő, ezen belül az átlagtól nagyobb mértékű a jogi személyiségű társaságok növekedése. Továbbra is legkedveltebb vállalkozási forma a Korlátolt Felelősségű Társaság (KFT). Csökken a nem jogi személyiségű társaságok száma, azon belül a csökkenés mértéke a legnagyobb a betéti társaságok esetében. Az üzleti felelősség kisebb kockázata miatt egyre többen „igazolnak” át a nem jogi személyiségű társaságoktól a kft-k körébe. A nonprofit szervezetek száma is évről évre csökken.

A megye csekély számú nagyvállalatának meghatározó gazdasági súlya mellett a kis- és középvállalkozások (98,4%) együttes szerepvállalása a jellemző. Kisvállalkozások adják a megye foglalkoztatásának 47%-át, szerepük a foglalkoztatásban 2009-re 1 százalékponttal nőtt. Hozzáadott értékteremtésben ennél jobban javították piaci részesedésüket a megyében, 25%-ról 29%-ra növelték részesedésüket a nagyvállalatok terhére.

8. ábra. Vállalkozások méret szerinti teljesítménymutatói

Forrás: Borsodi TOP 100 2006. és 2010.

A vállalkozások növekedését akadályozó tényezők Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

2008-ban kérdőíves felmérés keretében vizsgáltam a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei vállalkozások gazdasági helyzetét, piaci kapcsolatait, gazdasági teljesítményét és jövőre vonatkozó terveiket. A kérdőíves megkérdezésre, kérdezőbiztosok bevonásával 2008. március-május időszakban került sor.

Az elemzés egy 535 vállalatot tartalmazó minta alapján készült. Ez a 2008. évi BAZ megyében működő vállalkozások 0,723%-a. A reprezentativitás biztosított volt méret, kistérségi hovatartozás, és ágazat szempontjából. A mintába legalább 2 lezárt üzleti évvel rendelkező működő, társas kis- és közepes méretű vállalkozásokat (kkv) kerültek be. Tekintve, hogy alapvető cél volt a némi növekedési potenciált mutató cégek növekedési tényezőinek és korlátainak feltárása, ezért a legkisebb méretű 0-1 alkalmazottal rendelkező cégeket és az egyéni vállalkozások kimaradtak a kutatásból.

3. táblázat. A gazdasági szereplők száma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (2005-2009)

	2005	2006	2007	2008	2009
Társas vállalkozások	25047	25774	25875	26256	26680
Egyéni vállalkozók	23900	22272	21649	20864	19638
ÁFA körbe tartozó magánszemélyek	9030	8806	10280	26884	28271
Működő adóalanyok összesen	57977	56852	57804	74004	74589

Forrás: KSH és APEH

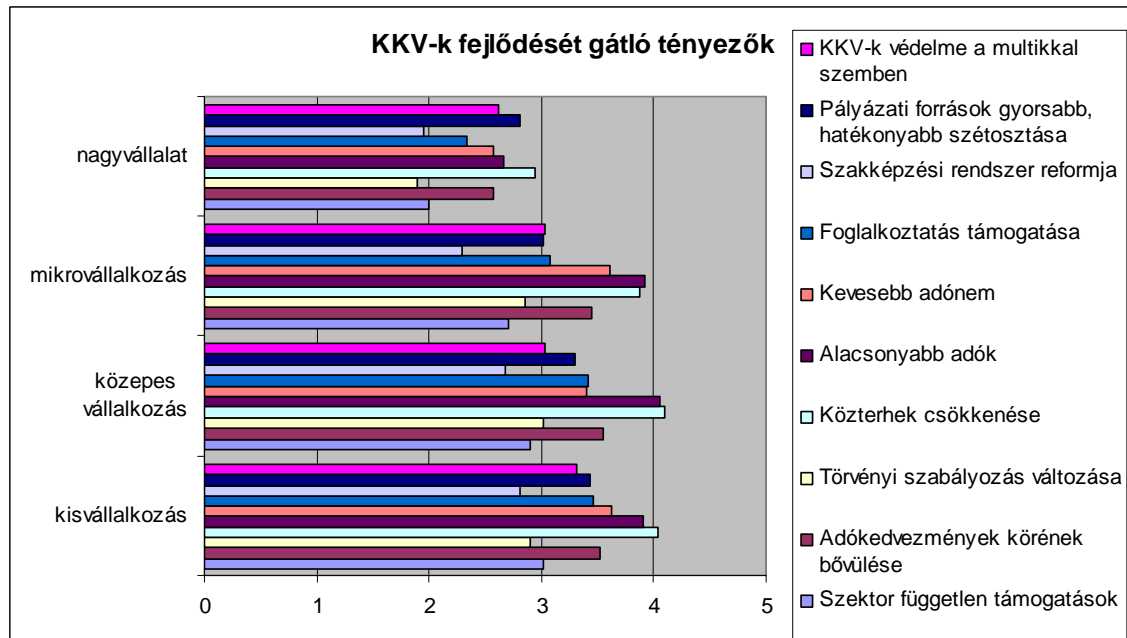
<http://www.husk-chambers.eu/index.php/hu/a-regio-gazdasaga/7-a-regio-gazdasaga/41-baz-megye-gazdasaganak-2009-evi-teljesitmenye>

4. táblázat. A mintában szereplő vállalkozások ágazati hovatartozása

Vállalkozás fő tevékenysége	Minta száma (db)
A Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás	17
C Bányászat	4
D Feldolgozóipar	70
E Villamosenergia, gáz-, gőz-, vízellátás	11
F Építőipar	73
G Kereskedelem, javítás	198
H Szálláshely szolgáltatás, vendéglátás	29
I Szállítás, raktározás, posta, távközlés	22
J Pénzügyi közvetítés	10
K Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatások	52
L Közigazgatás, védelem, kötelező TB	2
M Oktatás	8
N Egészségügyi, szociális ellátás	8
O Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	25
P Háztartások tevékenysége	6
Q Területen kívüli szervezet	0
Összesen	535

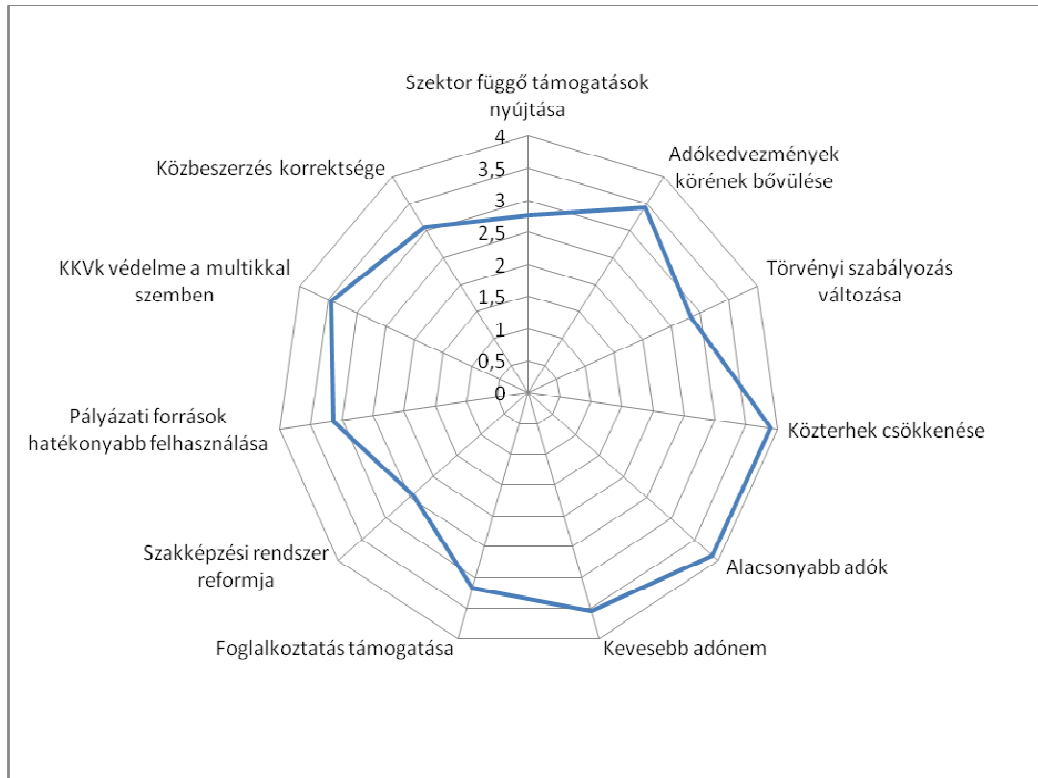
A kutatásban résztvevő vállalkozások vezetői a vállalkozás méretétől függetlenül súlyos gondnak tekintik a magas adókat, a hitelfelvétel nehézségeit és a pályázati források lehívásának nehézségeit. Az öt fokozatú skálán a minősítések magasabban a mikro, kis és közepes vállalkozások körében, a nagyvállalatok esetében ezek a növekedést akadályozó tényezők közepes mértékűek (10. ábra).

9. ábra. A BAZ megyei vállalkozások növekedését gátló tényezők (2008.)

Forrás: saját kutatás

10. ábra. A növekedést akadályozó tényezők átlagértékei a válaszadó vállalkozások szerint

A növekedés elméletek szerint az erőforrás vezérelt növekedés az egyik meghatározó a kevésbé fejlett gazdaságokban, szektorokban, míg a fejlett, ún. húzó ágazatokban a K+F és innováció a növekedés motorja. A modern gazdaságokban a fejlesztések többnyire hitelből finanszírozhatók. A hitelfelvétel nehézségeit vizsgálva a válaszadók a magas hitelkamatokat, magas fedezeti elvárásokat a pénzügyi intézményektől és a hitelügyintézés túl bürokratikus ügyintézését emelik ki. Ki kell emelni, hogy a kutatás a pénzügyi válság kitörése előtt történt. A pénzügyi válsággal e nehézségek a kereskedelmi bankok szigorodó hitelpolitikája miatt még súlyosabban érintik a vállalkozásokat.

5. táblázat. A hitelfelvétel nehézségei a mintában szereplő vállalkozások szerint

C3	kisvállalkozás	közepes vállalkozás	mikrovállalkozás	nagyvállalat
C31 Magas kamatok	21,72%	29,66%	24,04%	28,13%
C32 Magas fedezeti követelmény	25,09%	25,42%	18,59%	9,38%
C33 Időigényes procedúra	14,61%	10,17%	13,78%	18,75%
C34 Bonyolult igénylési metódus	10,49%	9,32%	12,18%	3,13%
C35 Rövid türelmi idő	1,12%	3,39%	1,60%	3,13%
C36 Túl bürokratikus ügyintézés	16,10%	13,56%	13,94%	21,88%
C39 A vállalkozás nem hitelképes	1,12%	1,69%	5,29%	0,00%
C37: Nem volt hitelfelvétel	3,75%	2,54%	3,69%	0,00%
NINCS ADAT	5,99%	4,24%	6,89%	15,63%

A kutatás eredményei szerint a gyorsan fejlődő kkv-szféra fejlődésének elősegítésére a vállalkozási hajlandóság javítása, valamint a gazellák (azaz a

dinamikusan fejlődő vállalkozások) fejlődési törekvéseinek az erősítése kínálja a legfontosabb lehetőségeket. A vállalozási kedvet jelentős mértékben fokozhatja a munkavállalók felkészültségének javítása, az oktatás, a nyelvtudás fejlesztése, a szakmai oktatás megszervezése. A már megalapított vállalatok működés viszont a K+F és innovációs ráfordítások növelésével, az új ismeretek gyakorlati alkalmazásának ösztönzésével és az elvonások mérséklésével támogatható.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei vállalkozások jellemzője a helyi piacok kiszolgálása, nagyon alacsony a külpiaci aktivitásuk. A nemzetközi versenyben azonban így egyre inkább leszakadnak. Egy elszegényedő, leszakadó gazdasági régióban a vállalkozások szerepe a foglalkoztatásban a helyi adók fizetésében meghatározó lehetne, ehhez azonban komplex gazdaságfejlesztési stratégiára és gazdaságélénkítő eszközökre van szükség.

„A tanulmány készült a TÁMOP 4.2.2/B-10 Tehetség gondozás és utánpótlásnevelési pályázat a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Vállalkozáselmélet- és gyakorlat Doktori Iskola támogatásával.”

Irodalomjegyzék

BARNEY, Jay B. (1997): *Gaining and sustaining competitive advantage*. Addison-Wesley Pub. Co. Mass.

DRUCKER, P. (1991): *A hatékony vezető. Az eredményes irányítás kézikönyve*. Budapest: Park.

Makrogazdasági folyamatok Magyarországon 2002-2009. Budapest: BVKI.

<http://www.bvki.hu/publikaciok/91-makrogazdasagi-folyamatok-magyarorszagon-2002-2009> [2012.12.15.]

PENROSE, E. (1959): *The Theory of the Growth of the Firm*. Oxford: Oxford University Press.

PORTER, M. E. (1980): *Competitive strategy*. New York: Free Press.

SCHUMACHER, Ernst F. (1991): *A kicsi szép. Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*. Budapest: KJK.

SZERB László (2008): A vállalati növekedés tényezőinek modellje. *Vállalkozás és Innováció*, 2 (2), 1-35.

Versenyképességi helyzetértékelés – a nemzetközi versenyképességi rangsorok alapján (2011). Budapest: Nemzetgazdasági Minisztérium. 2011. február.